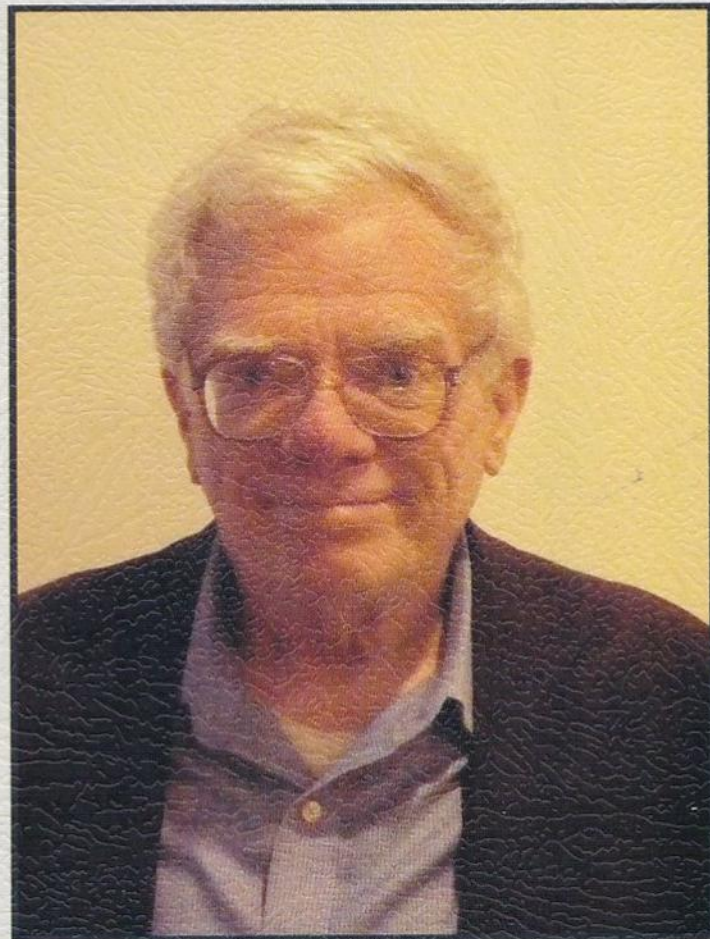

شعرخوانی در شمال خراسان
و فرهنگ‌های موسیقایی همجوار

نوشته‌ی
استیون بلام

ترجمه‌ی
عبدالمحمد موحد

مؤسسه‌ی فرهنگی-هنری ماهور

تهران، خیابان حقوقی، شماره‌ی ۴۲، طبقه‌ی همکف

کدپستی ۱۶۱۱۹۷۵۵۱۶

تلفن: ۷۷۵۰۲۴۰۰ و ۷۷۶۰۱۰۲۰

www.mahoor.com

info@mahoor.com

شعرخوانی در شمال خراسان
و فرهنگ‌های موسیقایی همجوار

نوشته‌ی

استیون بلام

ترجمه‌ی

عبدالمحمد موحد

(عضو هیأت علمی دانشگاه خلیج فارس)

عکس روی جلد وای. زی. کامی

چاپ اول ۱۴۰۳

تعداد ۵۰۰ جلد

لیتوگرافی باران

چاپ و صحافی محمد

© حق چاپ محفوظ است.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۴۸۷۴-۰۴-۷ ISBN: 978-622-4874-04-7

فهرست مطالب

۶	فهرست تصاویر
۷	فهرست جدول‌ها و قاب‌ها
۸	فهرست ضبط‌ها
۱۱	پیش‌گفتار
۱۹	۱. سؤال و جواب‌های موسیقایی
۳۹	۲. یادکرد جنگاوران در آواز
۵۱	۳. اصطلاحات مربوط به شعرخوانی در خراسان
۶۵	۴. روش‌های نظریه‌پردازی در خراسان
۸۵	۵. گوش‌سپردن به موسیقی خاورمیانه
۹۹	۶. بنیان‌های دانش موسیقایی در دنیای اسلام
۱۱۹	۷. انتقال تئوری موسیقی از طریق فهرست اصطلاحات و اسامی خاص
۱۲۷	۸. ردیف موسیقی ایرانی و ارتباط آن با شش‌مقام تاجیکی- ازبکی
۱۳۷	۹. شاه‌ختایی: یک نام و چند گونه
۱۴۱	۱۰. نوایی در شمال خراسان
۱۵۹	۱۱. وزن و ریتم در شعرخوانی
۱۸۸	مراجع فارسی و عربی
۱۹۴	مراجع به خط لاتین (شامل عناوین ترجمه‌شده از سیریلیک)
۲۱۳	مراجع شنیداری
۲۱۵	منابع فصل‌ها
۲۱۷	سایر نوشته‌ها و سخنرانی‌های استیون بلام درباره‌ی موسیقی ایران و همسایگانش

فهرست تصاویر

پیشگفتار

- تصویر پ-۱. از چپ: برونو نتل، استیون بلام و نورعلی برومند. ۱۱
بهار ۱۳۴۶ش، دانشگاه ایلینوی، آمریکا. عکس از ملکه برومند.
- تصویر پ-۲. کلیم الله توحیدی و استیون بلام. ۱۴
بهمن ۱۳۸۴ش، کتابخانه‌ی توحیدی، مشهد. عکس از آمنه یوسف‌زاده.
- تصویر پ-۳. از راست: روشن گل افروز، استیون بلام، آمنه یوسف‌زاده، ۱۵
ملا باقر ۱۳۸۴ش. عکس از مصطفی گل افروز.

فصل چهارم

- تصویر ۴-۱. علی غلام‌رضایی آلماجوق..... ۶۶
۱۳۸۹ش. عکس از آمنه یوسف‌زاده.
- تصویر ۴-۲. محمدحسین یگانه در حیاط منزلش ۶۶
خرداد ۱۳۶۶ش، قوچان. عکس از آمنه یوسف‌زاده.
- تصویر ۴-۳. حاج قربان سلیمانی و پسرش علیرضا..... ۷۲
علیرضا، بهمن ۱۳۸۴ش، علی‌آباد. عکس از آمنه یوسف‌زاده.
- تصویر ۴-۴. سهراب محمدی و دوتارش ۷۸
بهمن ۱۳۸۴ش، آشنخانه. عکس از آمنه یوسف‌زاده.

فصل پنجم

- تصویر ۵-۱. دو دوست در چای‌خانه‌ای در هرات..... ۸۷

فصل دهم

- تصویر ۱۰-۱. مختار زنبیلیف. عکس از ژان دورینگ. ۱۲۳

فهرست جدول‌ها و قاب‌ها

- ۱-۳. شماری از اسم‌های فارسی برای صداها یا رشته‌صداهاى آوازی..... ۶۰
- ۲-۳. افعالی که با چند اسم از اسامی جدول ۱-۳ ترکیب می‌شوند..... ۶۱
- ۱-۴. شش حوزه‌ای که می‌توان انگیزه‌های افراد برای فرمول‌بندی نظری‌شان را در آنها جستجو کرد..... ۷۰
- ۲-۴. برخی صورت‌بندی‌های جملات برای انتخاب موارد نام‌گذاری شده..... ۸۰
- ۱-۶. مقایسه‌ی پنج گونه‌شناسی..... ۱۰۷
- ۲-۶. هفت شاخه‌ی هارمونی (آریستکسینوس و کندی)..... ۱۱۴

۱

سؤال و جواب‌های موسیقایی

شخصیتی که هم به لحاظ دیداری و هم از نظر شنیداری نقشی بسیار برجسته در جشن‌های نوروزی ایران دارد «حاجی فیروز» نامیده می‌شود. حاجی فیروز همیشه چهره‌ای سیاه‌شده دارد و، در حالی که ترانه می‌خواند، دایره هم می‌نوازد و البته شیوه‌ی خواندنش هم به گونه‌ای است که هر که آن را بشنود به سرعت آن را تشخیص می‌دهد. برخی از اشعارش به تمسخر کسانی می‌پردازد که همیشه به آسانی هدف تمسخر واقع شده‌اند؛ نظیر زنانی که گفته می‌شود هیچ کاری جز حرف‌زدن نمی‌کنند. غالباً پسری هم در کنار حاجی فیروز به او کمک می‌کند و بعد از هر مصرعی که حاجی فیروز می‌خواند، پسرک جواب می‌دهد: «بله». پسرک چاره‌ای ندارد جز آنکه با هر آنچه حاجی فیروز (که معمولاً پدرش است) می‌گوید موافقت کند. اگر جمله‌ی حاجی فیروز روی ضرب ششم از دور هشت‌ضربی (مثال ۱-۱) پایان یابد، پسر حاجی فیروز روی ضرب‌های هفتم و هشتم جواب می‌دهد: «بله». در توصیف فرم این پدیده می‌توان گفت در اینجا با رشته‌ای از اظهارات و پاسخ‌های اجباری به آنها سروکار داریم که در یک فضای عمومی بیان می‌شوند؛ به گونه‌ای که شنوندگان بالقوه ممکن است به اجراکنندگان این برنامه توجهی نکنند یا نکنند و نیز ممکن است به پسرک هم سکه‌ای بدهند یا ندهند. در سایر فضاهای عمومی، اجراکنندگان موسیقی ناگزیرند تلاش کنند تا پاسخی صوتی از شنوندگان دریافت کنند. وقتی گروه‌های کوچک سازی در مراسم عروسی برنامه اجرا می‌کنند، از شنوندگان هم می‌خواهند تا با دست‌زدن آنها را همراهی کنند؛ چیزی که می‌توان آن را گونه‌ای «بله» گفتن تلقی کرد. در زادروز پیامبر اسلام، کسی که می‌خواهد برای گروهی از مؤمنان در خیابان مولودی بخواند، باید شنوندگان را تشویق کند تا در خواندن ترجیع‌بند شعر او را همراهی کنند. ممکن است در آغاز موفق به این کار نشود، اما با اصرار مداوم («می‌خواید جواب بدید یا نه؟») معمولاً موفق می‌شود پاسخی از آنها دریافت کند. در هر یک

۲۰ شعرخوانی در شمال خراسان و فرهنگ‌های موسیقایی همجوار

از این سه شرایط، پس از هر جمله‌ی خبری یا دعوت، پاسخی مرسوم است. در مورد حاجی فیروز این پاسخ تضمین شده است، ولی در دو مورد دیگر، صرفاً با تلاش اجراکنندگان به دست می‌آید.

مثال ۱-۱. اجرای یک مطرب در نقش حاجی فیروز در مشهد ۱۳۴۸. (ترک ۱)

♩ = ca. 126
حاجی فیروز

پسر

Yek za-ne do - rā, za-bun mo - ĉi - yā, Ba - le!

دایره
لبه
مرکز

Az sobh ta šum maš - ġu - le var - rā - jī - yā, Ba - le!

Hi - ĉi ba - lad nīst ġeyr az beš - ka - nā, Ba - le!

Har ĉe be dast - eš me - da - yom meš - ka - nā Ba - le!

متن

یک زنی داره، زیون ماچیه / از صبح تا شوم مشغول و راجیه / بله
هیچی بلد نیست غیر از بشکنه / هرچه به دستش میدیم بشکنه / بله

شرایط گوناگونی وجود دارد که در آنها خواندنِ ترانه یا قرائتِ کلام توسط شخصی که رهبری جمعی را بر عهده دارد، بدون استثنا، باعث می‌شود همه‌ی اعضای آن جمع به آن پاسخ بدهند. یکی از این شرایط، اجرای ذکر در خانقاهِ صوفیان است. به محض آنکه مراد آغاز به خواندنِ یکی از عبارت‌های ذکر می‌کند، همه‌ی اعضای حاضر در جمع با او همراه می‌شوند. چون یکی از وظایف رهبر گروه آن است که هیجانِ مراسم را با سرعتی مناسب زیاد کند. بنابراین، او باید بداند که چه زمانی عبارتِ جدید را آغاز کند. در زورخانه، پهلوانان حرکات‌شان را با شعرخوانی و ضربِ مرشد هماهنگ می‌کنند. بی‌شک گونه‌ی آوازی‌ای که بیش از هر گونه‌ی دیگری توسط مردان در ایران اجرا می‌شود سینه‌زنی است که در آن مردان ارادتِ خود را به امام‌حسین یا امام‌رضا یا سایر شهدای تشیع ابراز می‌کنند. عزاداران، علاوه بر سینه‌زدن، پاهای خود را نیز به گونه‌ای بسیار منظم حرکت می‌دهند، چه در جایی ایستاده باشند و چه در حال حرکت به جلو باشند. بسیاری از عزاداران نیز در هر دستِ خود زنجیری کوچک دارند که الگوهای حرکتی دیگری ایجاد می‌کند: زنجیری که در دست راست یا چپ است بر شانه‌ی چپ یا راست می‌خورد یا هر دو زنجیر همزمان بر شانه‌ها فرود می‌آیند. گرچه همه‌ی اعضای گروه مشتاق‌اند که در نوحه‌خوانی جواب بدهند، نقشِ تک‌خوان بسیار مهم است و ممکن است، به نوبت، افرادِ مختلفی در گروه این نقش را به عهده بگیرند. در این صورت، آنها هم در مسئولیتِ افزایشِ هیجان با سرعتی مناسب سهیم می‌شوند. تک‌خوانان از روش‌های مختلفی برای افزایشِ هیجان در اجرای مراسم استفاده می‌کنند: طولانی‌کردنِ زمانِ تک‌خوانی‌شان، کش‌دادن به برخی از ضرب‌ها، تغییرِ ملودی‌هایی که تازه خوانده‌اند با واردکردنِ ناملایم‌ها، گذر به نت‌های زیرتر و به تأخیرانداختنِ فرودهای ملدیک در جایی که جمع به آنها می‌پیوندد (مثال ۱-۲). در هر سه مورد ذکر، زورخانه و سینه‌زنی، کسانی که رهبری گروه را بر عهده دارند عقاید و احساساتِ همه‌ی اعضای گروه را بیان می‌کنند. امکان ندارد که عضوی از این گروه آشکارا یا به‌طور ضمنی با آنچه رهبر گروه می‌خواند مخالفتی داشته باشد. گروه، بیش از آنکه به «سؤال»ها جواب دهد، درواقع، به تأییدِ جملات و اشارات می‌پردازد.

کتاب حاضر مجموعه مقالاتی است که پروفسور استیون بلام در حوزه‌ی موسیقی شمال خراسان و فرهنگ‌های موسیقایی همجوار آن انجام داده است. شش فصل از این کتاب (فصل‌های ۱، ۳، ۴، ۷، ۸ و ۹) قبلاً به‌عنوان سخنرانی یا مقاله در همایش‌های رُم، وایمار، بلگراد، باکو و کمبریج (ماساچوست) ارائه شده است. باقی فصول نیز برای پنج اثر اشتراکی (مجموعه مقالات) نوشته شده‌اند که عبارت‌اند از: *دایرةالمعارف گارلند درباره‌ی موسیقی جهان: خاورمیانه (۲۰۰۲)*، *مطالعات تحلیلی موسیقی جهان (۲۰۰۶)*، *تاریخ موسیقی جهان کمبریج (۲۰۱۳)*، *تنوری و عمل در موسیقی جهان اسلام (۲۰۱۸)* و *فکر و بازی در ریتم موسیقی (۲۰۱۹)*.

استیون بلام، استاد بازنشسته‌ی موسیقی از دانشگاه شهری نیویورک و متخصص موسیقی ایران، به‌ویژه فرهنگ موسیقایی خراسان است. آثار او به موضوعاتی مانند آهنگسازی، بداهه‌نوازی، تاریخ موسیقی مدرن و تعامل فرهنگی، به‌خصوص در فرهنگ‌های موسیقایی ایران، کردستان، اروپا و آمریکای شمالی می‌پردازد.

